

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXIV. KÖTET

2022. 3. FÜZET

Az otthon és a távoli égövek

*

A határ variációi Hunyady Sándor prózájában

*

Természeti szimbólumok Áprily Lajos és Bengt Pohjanen verseiben

*

A transznacionális megközelítések kontextuális különbségei a finn és a magyar irodalomban

*

A menekülés mint életprogram Sándor Iván újabb műveiben

*

Identitás, trauma, idő – az elbeszélői perspektíva Kertész Imre Sorstalanság című regényében

*

„Ha törpékről van szó, én nem ismerek tréfát.” Anekdotikusság és metafikció Cserna-Szabó András:

Az abbé a fejével játszik című regényében

*

Az idegennel való találkozás gyermeki perspektívából. Dragomán György Alagút és Lázár Ervin

A tolvaj című műveinek komparatív elemzése

*

Szent Ágnes legendájának magyarországi recepciója a 16–17. században

*

Lépes Bálint haláltükre. Halálrepresentációk feltöltése a megtérés szolgálatában

*

Transznacionális elmozdulások Valeska Grisebach Western (2017) című filmjében

*

Szemle

KOLOZSVÁR, 2022

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület
bölcsészettudományi és társadalomtudományi folyóirata

A folyóirat CNCS B és ERIH PLUS akkreditációs minősítésekkel rendelkezik.

Felelős szerkesztő: Varga P. Ildikó

Szerkeszti

Bogdándi Zsolt, Ilyés Szilárd Zoltán (szerkesztőségi titkár),
Tánczos Vilmos, Varga P. Ildikó, Veress Károly

A szám szerkesztője:

Varga P. Ildikó

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Domokos Johanna, Egyed Emese, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Horváth Gizella,
Kovács András, Kovács Magdolna, Mohay Tamás, Monok István, Nyíró Miklós,
Olay Csaba, Szakolczai Árpád

Korrektor: András Zselyke

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176

Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 Románia, e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lap megjelenését támogatta:

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

Felelős kiadó: Biró Annamária

ISSN 1453 0961

Készült a gyergyószentmiklósi
F&F INTERNATIONAL Kft. nyomdában

Felelős vezető

Ambrus Enikő ügyvezető igazgató

A lapszám DOI-száma: <https://doi.org/10.36373/em-2022-3>

Contents

Anikó Polgár: Translocal and Mythical Spaces in the Poetry of Anna Hajnal	1
Krisztina Kovács: Variations of the Border in Sándor Hunyady's Prose.....	12
Enikő Molnár-Bodrogi: Nature Symbols in The Poems of Lajos Áprily and Bengt Pohjanen	22
Renáta Balázs: Identifying the Contextual Differences of Transnational Approaches in Hungarian and Finnish Literature	38
Anikó Novák: Escape as a Life Programme in the Latest Works of Iván Sándor	57
Tamás Hunor Kecskés: Identity, Trauma, Time – The Narrative Perspective in Imre Kertész's <i>Fatelessness</i>	66
Imola Bán: Anecdotal Narration and Metafiction in the Novel of Cserna-Szabó András.....	80
Éva Noémi Blázovics: Meeting the Stranger from a Child's Point of View.....	96
Melinda Szmotku: The 16 th -17 th Century Reception of the Legend of St. Agnes of Rome in Hungary	107
Emese Ingrid Nagy: The Eschatological Works of Bálint Lépes. The Use and Significance of Death Representations in the Service of Conversion	121
Katalin Sándor: Transnational Displacements in Valeska Grisebach's Film, <i>Western</i> (2017).....	133

Reviews

Emese Ingrid Nagy: Thinking about the Church in the Age of the Reformation	141
Árpád Mitruly: The "Linguistic Costume" that Dresses Up the Finnish Author Theatre Inside Out	144
Attila Molnár: On Power and Art.....	147
Szende Bereczki: Behind Visibility	148
Noémi Hajdó Khell: Networks of Alliances and Overarching Dialogues in Zsuzsa Tapodi's <i>Festschrift</i>	151

Cuprins

Anikó Polgár: Spațiile mitice și translocale în opera lui Anna Hajnal	1
Krisztina Kovács: Variații ale graniței în proza lui Sándor Hunyady	12
Enikő Molnár-Bodrogi: Simboluri ale naturii în poeziile lui Lajos Áprily și Bengt Pohjanen.....	22
Renáta Balázs: Identificarea diferențelor contextuale ale abordărilor transnaționale în literatura maghiară și finlandeză	38
Anikó Novák: Evadarea ca program de viață în ultimele romane ale lui Iván Sándor.....	57
Tamás Hunor Kecskés: Identitate, traumă, timp – perspectiva narativă în romanul <i>Fără destin</i> de Imre Kertész	66
Imola Bán: Anecdoticism și metaficțiune în romanul lui András Cserna-Szabó.....	80
Éva Noémi Blázovics: Întâlnirea cu străinul din perspectiva copilului.....	96
Melinda Szmotku: Recepția legendei Sfântei Agneza în Ungaria secolelor XVI-XVII.....	107
Emese Ingrid Nagy: Reinterpretarea volumelor devoționale despre moarte și Judecata de Apoi în opera lui Bálint Lépes. Reprezentări ale morții și semnificația lor privind schimbarea atitudinii față de moarte în epoca modernă timpurie	121
Katalin Sándor: Dislocări transnaționale în filmul <i>Western</i> (2017) de Valeska Grisebach.....	133

Recenzii

Emese Ingrid Nagy: Concepte despre biserică în epoca Reformei.....	141
Árpád Mitruly: „Costumul lingvistic” care îmbracă invers teatrul de autor din Finlanda.....	144
Attila Molnár: Despre putere și artă.....	147
Szende Bereczki: În spatele vizibilității.....	148
Noémi Hajdó Khell: Țesătura alianțelor și dialoguri creatoare de punți în volumul festiv al lui Zsuzsa Tapodi	151

Tartalom

Polgár Anikó: Az otthon és a távoli égövek. Transzlokális és mitikus terek Hajnal Anna költészetében	1
Kovács Krisztina: A határ variációi Hunyady Sándor prózájában.....	12
Molnár-Bodrogi Enikő: Természeti szimbólumok Áprily Lajos és Bengt Pohjanen verseiben.....	22
Balázs Renáta: A transznacionális megközelítések kontextuális különbségei a finn és a magyar irodalomban.....	38
Novák Anikó: A menekülés mint életprogram Sándor Iván újabb műveiben.....	57
Kecskés Tamás Hunor: Identitás, trauma, idő – az elbeszélői perspektíva Kertész Imre <i>Sorstalanság</i> című regényében.....	66
Bán Imola: „Ha törpékről van szó, én nem ismerek tréfát.” Anekdotikusság és metafikció Cserna-Szabó András: <i>Az abbé a fejével játszik</i> című regényében	80
Blázovics Éva Noémi: Az idegennel való találkozás gyermeki perspektívából. Dragomán György <i>Alagút</i> és Lázár Ervin <i>A tolvaj</i> című műveinek komparatív elemzése	96
Szmutku Melinda: Szent Ágnes legendájának magyarországi recepciója a 16–17. században.....	107
Nagy Emese Ingrid: Lépes Bálint haláltükre. Halálreprezentációk feltöltése a megtérés szolgálatában	121
Sándor Katalin: Transznacionális elmozdulások Valeska Grisebach <i>Western</i> (2017) című filmjében.....	133

Szemle

Nagy Emese Ingrid: Egyházzól való gondolkodás a reformáció idején	141
Mitruly Árpád: Az a „nyelvi kosztüm”, ami a kortárs finn szerzői színházat fordítva öltözteti	144
Molnár Attila: Hatalomról és művészetről.....	147
Bereczki Szende: A láthatóság mögött.....	148
Hajdó Khell Noémi: Szövet(ség)ek hálózata és hídépítő dialógusok Tapodi Zsuzsa köszöntőkötetében.....	151

A határ variációi Hunyady Sándor prózájában

Bevezetés, momentumok egy életmű kiadástörténetéből

A Hunyady Sándor életvitelétől és élettereitől elválaszthatatlan határszituációk, az attitűdjeit meghatározó gazdag identitásmintákat kialakító, részben utazás közben felfedezett helyek, a kolozsvári, budapesti, bácskai, partiumi vagy erdélyi szcénák olvasásához a transzkulturalizmus fogalmának sok szempontú körülfárásával kerülhetünk közelebb.

Az író átfogó pályaképét megrajzoló eddigi egyetlen monográfia, a Vécsei Irén által jegyzett kötet 1973-ban jelent meg. Az életrajzíró által lajstromozott művek listája az azóta eltelt évtizedekben korábban folyóiratokban rejtőzködő, kötetben csak újabban megjelent darabokkal bővült, amelyek tovább árnyalták a Hunyadyról formálódó képet. Az alkotónak életében négy, közvetlenül halála után két novellaválogatása látott napvilágot. A *Diadalmas katona* (1930), *Az ötpengős leány* (1935), *A vöröslámpás ház* (1937), *A tigriscsíkos kutya* (1938), a *Magyarországi kaland* (1942) és az *Egy sötét királyi család* (1944). A regények, illetve a korabeli kritikában is olykor kisregényként, olykor hosszabb elbeszélésként aposztrofált szövegek között sorrendben az első az először a *Téli sport* című kisregénnyel egy kötetben megjelent *Családi album* (1934). Ezt követte a *Géza és Dusan* (1937), a *Nemes fém* (1938), a *Jancsi és Juliska* (1939), a *Szerelmes unokatestvérek* (1942), *A fattyú* (1942) és *A hajó királynője* (1944). A *fattyút* 1942-ben *El bastardo* címmel spanyol fordításban, Barcelonában is kiadták. A prózai kötetek közé sorolandó az 1936-os *A Vígyszínház negyven éve, 1896-1936* című teátrumtörténeti áttekintés, amely, bár nem a fikciós műfajok közé tartozik, néhány, a Bródy–Hunyady családi legendáriumot és az önéletrajzi tér működési mechanizmusait érintő pillanata miatt tanulságos, a prózai életmű felsorolásából ki nem hagyható könyvecske.¹

Az *Álmatlan éjjel* (1970) és a *Három kastély* (1971) Vécsei által szerkesztett, a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozta kiadványok, amelyek, miközben Hunyady újságírói működését szemléltek, a különböző későbbi életműkiadások visszatérő problémájával is számot vetettek. Ezek a kötetek az átmeneti műfajok, a publicisztika és a novella határán elhelyezkedő, ide és oda is sorolható írásoknak a különböző regiszterű válogatások közt szabadon mozgását sem hagyták figyelmen kívül. A *Három kastély* az egyik posztumusz novellakötetben (*Egy sötét királyi család*, 1944) megjelent sztorikat (*Őnagysága életkora*, *Mese a konflisról*, *Margitsziget*) is hozta. Az *Álmatlan éjjel* legfőbb nívója pedig, hogy az alkotó rövid amerikai kalandjának eseményeiről folyóiratokat tudósító, kötetben addig helyet nem kapó darabjaiból közölt néhányat, köztük *Az első huszonnégy óra New Yorkban*; *Betlehem*; *Bridgeport*; *Gyönyörű vasárnap New*

Kovács Krisztina (1976) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, karanovo@gmail.com

¹ Vécsei Irén: *Hunyady Sándor*. Bp. 1973. 75, 116–148, 212; Kovács Krisztina: *Táj- és térképzetek Hunyady Sándor prózájában. Disszertáció*. Szeged, 2013. 54.

Yorkban; New York – Budapest 100 nap című prózákat.² Az író halála utáni évtizedekben számos kollektum jelent már meg, ám ez az elemzés most elsősorban a szerző életében és a közvetlenül halála után kiadott gyűjtemények korpuszára koncentrál, emellett pedig elsősorban a monográfus által összeállított két publicisztikai kötet szövegeiből válogat.

A határ és a vasúti utazás térképzetei

A Hunyady-novellák teréről általánosságban elmondható, hogy nemcsak olyan közeg, amelyben elrendeződnek a dolgok, több esetben olyan médium is, amely a rendszer és a szimmetria felé tolja a különböző alkotóelemeket. Az alkotói életmű szereplőinek módszere a térnyerés, a tér birtokbavétele, céljuk a hely Martin Heidegger megfogalmazása szerinti „szabaddá tétele”, ahol a „lakozó” ember sorsa az otthon üdve, az üdvöt nélkülöző otthontalanság vagy akár a kettővel szembeni közömbösség irányába fordulhat. Hunyady prózájában ez az alkalmilag szakralizálódó, a hétköznapi (profán) térhez képest fölérendelt viszonyban álló tér mint az átmenetileg „szentté” váló autonóm, abszolútumot kifejező entitás jelenik meg.³ A hermeneutikai koncepciót továbbgondoló Ernst Cassirer a hely sajátos atmoszférában létezésének fő ismérveként a körülötte kialakuló „mágikus-mitikus ködfolt” létrejöttét tartja fontosnak. Az elmosódó határvonalak közegeiben a megmerevedő, az átkeléseket és határsértéseket nem megengedő köznapi tér gyakran változik a Jurij Lotman-i plánum szerinti, a változás permanenciáját megtestesítő „varázslatos helyé”.⁴

Az író első rövidprózai kiadványa a lokális szempontokat érvényesítő, elsősorban a vidéki térformák közegeiben otthonra lelő szövegek gyűjteménye. A könyvet indító címadó elbeszélés, a *Diadalmas katona*, az első világháború végén a frontvonalak mozgásával Budapestre vezényelt olasz katonatiszt története elsősorban vasúti jeleneteivel hozza létre a térformák közt mozgás dinamizmusának atmoszféráját. A narrátor a határállomások láttatásával, a határokat elérő vonat szimbolikájával a közép-kelet-európai térség multietnikus identitásmintáival szembesíti az ideérkező külföldi figuráját, a szöveg környezetfestései elsősorban a vidékiség magyar irodalmi modernségben hagyományos toposzait kölcsönözik a szövegnek.⁵ A határ látványa, e geokulturális térelvlasztó megpillantása az a tapasztalat, amely Jurij Lotman határfogalomról szóló elgondolásában a szemiotizálás, a jelentésképződés élményével ajándékozza meg az irodalmat, amely a kulturális változás, az idegenség, a hozzáférhetetlenség élményét adja. Az események a határ tartományaiban immár nemcsak önmagukban értelmezhető objektumok, hanem kulturális faktorok, amelyeket köztes helyzetekben tapasztalhatunk meg.⁶ A *Diadalmas katona* protagonistája a közép-európai tér élményanyagára rácsodálkozó külföldi szemével látja a tényleges és kulturális határok átlépésének, az egzotikusként észlelt tereptárgyak látványának

² Uo. 55.

³ Martin Heidegger: *A művészet és a tér*. = Uő: „költőien lakozik az ember...”: Válogatott írások. Szerk. Pongrácz Tibor. Budapest – Szeged 1994. 211–217. (214.); Kovács Krisztina: i. m. 64.

⁴ Ernst Cassirer: *Mitikus, esztétikai és teoretikus tér*. Vulgo II(2000). 1–2. szám 242, 237–246; Jurij Mihajlovics Lotman: *A művészi tér problémája Gogol prózájában*. = *Kultúra, szöveg, narráció: Orosz elméletirők tanulmányai: Ad honorem Jurij Lotman*, Szerk: Kovács Árpád–V. Gilbert Edit. Pécs 1994. 119–185. (141.); Kovács Krisztina: i. m. 64.

⁵ Hunyady Sándor: *Diadalmas katona*. = Uő: *Diadalmas katona*. Kolozsvár 1930. 5–33; Kovács Krisztina: i. m. 58.

⁶ Jurij Mihajlovics Lotman: *A határ fogalma*. = Uő: *Kultúra és intellektus: Jurij Lotman tanulmányai a kultúra, a tudomány és a történelem szemiotikája köréből. Diszkurzívák*. Bp. 2002. 97–109. (99.); Kovács Krisztina: i. m. 110.

problémáját: „A hosszú, unalmas, alacsony raktarak, a cirill betűs tábla az állomás homlokán. Még talán a pirosodó vadszőlővel befuttatott illemhely volt a legdíszesebb építkezés ebben a vigasztalan környezetben. [...] »Ez itt Európa demarkációs vonallal!« [...] A vonat szentjános-bogárként csillogó fénypontok közt haladt a sok egymást keresztező sínpár csattogó váltóin, benne abban az ibolyaszín, gyémántporszerűen reszkető ködben, amely a nagyvárosok közelségét jelenti”.⁷

A helyben maradó utazó pozíciója a modernitásra jellemző szerep, amely amellett, hogy az évnvessztéssel szemben védi a személyiséget, Richard A. Etlin kifejezésével élve az „oltalom és a diadalérzet két pólusát” testesíti meg.⁸ Ez a modell pedig, fogalmazza meg Zarko Miletović az individuális-ként működő, a modern civilizációs terek sajátosságaival rendelkező közegek természetét, a társadalmi szférába való belépést is kifejezni hivatott.⁹ Hunyady prózájában a tájba hasító közlekedési eszköz, az elhatárolás szimbólumaként is megjelenő lokomotív képe is ilyen szimbólum, amelynek szemantikai komplexitása leginkább, a közvetlenül az író halála után megjelent válogatás, a *Magyarországi kaland* című történetében sűrűsödik. A francia arisztokrata hölgy utazását témául választó novella egy, a szerző számára láthatóan kedves alaphelyzetet, az új vidékre egzotikumként tekintő külföldi gyarmatosító, koloniális modellekben gondolkodó magatartását szemrevételezi, a táj tereptárgyainak lajstromozásától a zárt világokba behatoló idegen-nomád szerepeinek körülhatárolásáig: „Fülkéjének ablakából egész Németországon át nem húzta fül a függőnyt. Nem volt kíváncsi sem Bécsre, sem Budapestre. Egyszerre nagyon meleg lett. Gondosan felöltözött, kiment e perónra, nézte a tájat. Ez már Magyarország volt. A felhőtlen égen tüzes nap ragyogott. Kétoldalt, a sínek mentén érésben lévő, végtelen búzaföldek húzódtak”.¹⁰ A közép-európai tájék a kulturális mintákat befogadó idegen számára titokzatos marad: „Madame Du Deffand ásitott. Buta táj. Gazdag, de egyhangú”.¹¹ A hősnő egy nem különösebben váratlan fordulat eredményeképpen végül lemarad a vonatról, így ismeri meg a számára rejtélyes, értelmezésre szoruló, „egzotikus” vidéket: „Boldog volt, hogy kalandja bejuttatta e titkos, zárt világba”.¹²

A vonat a határok közt átszárguldas, a tranzitivitás kifejezője, metaforája korszakok és életformák elhatárolásának jele. Ha ez a kronologikus váltásokkal terhelt kultúrákötés még a vasúti kocsiban létrejövő szociometrikus viszonylatokat is játékbba hozza, izgalmas szövegek születhetnek. A vonat és a vasútállomás vagy éppen a határ és a vasút találkozása, még inkább a vonat és a több esetben tájegységek, topografikus formák határát is jelző országhatár illeszkedése a monarchikus és posztmonarchikus irodalom különböző kulturális mintákat felvevő és rögzítő diszkurzívájában helyezi el ezt a kompozíciót. A két világ közt állás helyzete a korszak magyar irodalmában a legszebben talán Krúdy Gyula álomszerű vízióiban jelenik meg, de e tekintetben izgalmas darabokat a Hunyady-oeuvre is tartalmaz.¹³ A váratlan és kiszámíthatatlan találkozások terepeként a vasút sokszor olyan rövidtörténetek és publicisztikák témája, amelyek a short story egy vonással megrajzolt skicctermészetét az extenzív vonatút kulisszái között hozzák létre.

⁷ Hunyady Sándor: *Diadalmas katona*. i. m. 6–8; Kovács Krisztina: i. m. 113.

⁸ Richard A. Etlin: *Az esztétikai és az egyéni térérzet*. Enigma V–VI(1999). 20–22. szám. 106–133. (122.)

⁹ Zarko Miletović: *A tér, mint áru*. Pompeji III(1992). 3. szám. 125–140.

¹⁰ Hunyady Sándor: *Magyarországi kaland*. = *Uő: Magyarországi kaland és egyéb elbeszélések*. Bp. 1942. 5–16. (5.)

¹¹ *Uo.* 7.

¹² *Uo.* 14.; Kovács Krisztina: i. m. 107.

¹³ Kovács Krisztina: i. m. 111.

Ilyen, egyetlen jelenet megfigyelésére alapuló történet a villanófényben meglátott hétköznapi eseményt már címében is kifejező *Vasúti pillanatfelvétel* (1938) című publicisztika. A szűzsé az előző példákhoz hasonlóan egyszerű. Az induló vonatról kis híján lemaradó férj és a hirtelen támadt szabadsága tudatában a vasúti fülkében kalandot kezdeményező feleség meséje alkalmat teremt az őket megfigyelő narrátor és az olvasó számára is, hogy a házasság természetét is átgondolják. A *Vasúti pillanatfelvétel* a leheletfinoman felvillantott, be nem teljesült lehetőségek, az utazás közben felvillanó keresztutaknál elidőző modern városi hősök regéje. A topográfiai és mentális határszituációban születő pillanatot a férje jelenlétével lemondóan szembesülő feleség is átgondolja, amikor belső monológjában mintha a rövidtörténet műfajának hatását is definiálná: „[É]s útnak bocsátott a fiú felé egy lemondó, pici sóhajást, amely nem volt több egy falevél rezzenésénél”.¹⁴

A vasúton játszódnó szövegek témavariációi között az ott elkövetett bűncselekmények változatos formái is gyakran felbukkannak, ezeket megtaláljuk a Hunyady-oeuvre kitüntetett helyein is. A zsebtolvajlás és a kisebb lopások „művészete”, a modern élettel, a vasúti utazással összekapcsolódó cselekvéssorként, a vonat fiziológiás hatásával, az álomba merülés motívumával kiegészítve jelenik meg.¹⁵ A *Vasúti pillanatfelvétel* finom iróniával szőtt történetéhez kapcsolódik, de már a vonatos bűncselekmények irodalmi lenyomatának szellemes átírata *A kabát* című rövidtörténet. Az írás központi figurája a saját anyaggyűjtő módszerét témává tevő scriptor, a Kolozsvár–Budapest vonalon utazó író-újságíró, aki a fülke „mozgó ketrecében” ismeri meg gőgös, beszédbe nem elegyedő útítársát. A helyzetkomikum forrása a tévedésből az ablakon kihajított kabát, amely az alkatok és karakterek felrajzolásának ürügye. A nem létező vasúti tolvajra fogott történés az alkalmiságra épülő műfaj lehetőségeinek kelléktárát kihasználni igyekvő mesteri ujjgyakorlat: „Az első pillanat gyanúja valóra vált. Nyilvánvaló, hogy én pusztán »európaiságból«, a buta fejemmel kidobtam ennek a jó embernek a kabátját a szolnoki állomáson. [...] Szinte haragudtam az útítársamra, ahogy ott kesergett, átkozódott. Mert nem szoktuk szeretni azokat az embereket, akikkel valami rosszat tettünk”.¹⁶

Transznacionalitás és etnicitás

A transznacionális perspektíva identitás- és szubjektumképzésre vonatkozó megközelítése abból indul ki, írja témához kapcsolódó tanulmányában Jablonczay Tímea, hogy nem tudunk egyféle, leírható homogén identitásokkal számolni, mert az identitáskategóriák eleve kereszteződő viszonyokból építkeznek.¹⁷ A transznacionális írás a kollektív emlékezet történeteit is újra tudja alakítani, elfelejtett nyelvek, írásmódok, kulturális források feltárásán és az irodalmi tudatba való bevezetésén keresztül. Így itt a személyes emlék és történeti kollektív memória közötti kölcsönhatásról érdemes beszélni.¹⁸ A transznacionális leírás egyik nagy előnye, fogalmazza meg

¹⁴ Hunyady Sándor: *Vasúti pillanatfelvétel*. = Uő: *Álmatlan éjjel*. Szerk. Vécsei Irén. Bp. 1970. 66–69. (69.); Kovács Krisztina: i. m. 129.

¹⁵ Tábori Kornél: *A Tolvajnép titkai: A Bűnös Budapest ciklus folytatása*. Bp. 1908. 18.

¹⁶ Hunyady Sándor: *A kabát*. = Uő: *Magyarországi kaland*. 147–151. (151.); Kovács Krisztina: i. m. 129.

¹⁷ Jablonczay Tímea: *Transznacionalizmus a gyakorlatban: migrációs praxisok a könyvek, az írásmódok, a műfajok és a fordítási stratégiák geográfiájában*. Helikon LXI(2015). 2. szám. 137–156. (152.)

¹⁸ Uo. 154.

minderről Rákai Orsolya, hogy rámutat az egyéni identitásnarratívumok fragmentáltságára, hibrid jellegére, illetve arra, hogy azok akár egymással összeegyeztethetetlen elbeszéléselemekből is állhatnak, s ezt a sokféleséget mégis át tudja emelni egy elméletibb, kollektivitásokat is megragadni tudó megfigyelői szintre.¹⁹ Másik jelentős hozadéka, hogy átalakítja a tér fogalmát, és új jelentőséget kölcsönöz neki. A térbeli struktúrák kialakulására és működésére – a territorializációs folyamatokra – figyelve rámutat, hogy e struktúrák közül a nemzetállamok csak egy lehetséges változatot jelentenek, melyekkel párhuzamosan (akár a nemzeti egység fogalmával összeegyeztethetetlenül) folyamatosan fennálltak egyéb területiális struktúrák is, például birodalmi keretek, regionális egységek, amelyek alapvető módon befolyásolhatták a nemzetállam létét.²⁰

A transznacionális perspektívák elbeszélhetőségének kérdése mellett a lehangoló egyhangúság érzete, a vertikális és horizontális távlatok sokoldalú ábrázolása ad különös jelleget egy, a trianoni békeszerződés sokkját feldolgozó Hunyady-próza, a *Géza és Dusán* (1937) tájleírásainak. Az egyik leghíresebb Hunyady-színmű, a *Feketeszáru cseresznye* (1930) néhány évvel később született regényverziója térformái között az erdélyi szcénák függőleges kiterjedései, a Királyhágó végtelen szabadsága a szereplők által kényszerből elhagyott bácskai terepek ellenpontjaként, de nosztalgiaiával visszavágyott ellentétként jelennek meg: „Az ég magasabb lesz, és különösen kék, mint Böcklin festményeinek ege. [...] Irina, aki hozzászokott a bácskai táj végtelen búzatábláihoz és tropikus kukoricatengeréhez, bámulva kiáltott föl az ablaknál e romantikus vidék láttára”.²¹ A regény egyik szereplője, a k. u. k tisz, Dunkl őrnagy hasonló térélményt megfogalmazva látja és értelmezi árnyaltan a Monarchia olvasztótégelyében forgó figurákat: „A hadviselés véletlenéből összekerült mulató tisztek mind németek voltak, néhány cseh ulánus kivételével. Teljesen idegenek a súlyos, fekete föld fekete éjszakájának csillagjai alatt”.²² Az egymás mellett élő etnikumok kapcsolódásairól szintúgy elmondható, hogy komplex módon, a transznacionális perspektívák gazdag kelléktárából válogatva reprezentálódnak: „Micsoda könnyelmű és ostoba ország ez, ahol ilyen terjeszkedést engednek ellenséges idegeneknek! Vagy talán nem is ellenségek a szerbek és magyarok? A két sötét, balkáni faj inkább szövetségese egymásnak a k. u. k hadsereg törekvésével szemben?”²³

A regény magyar főhőse, Losonczy főbíró barátja szerb identitásán élcelődve a „boldog békeidők” és a „vidám apokalipszis” elnyújtott agóniáját is összefoglalja, amikor a monarchikus identitás jegyeivel ruhazza fel szerb öntudatát hangsúlyozó barátját: „– Jó alak vagy te, Dusán, a főispán nálad ebédelget. Te a Chotek grófokkal vadászol. Az apád Ferenc Józseffel sétált Ischlben. Hol itt a csizma?”²⁴ A *Géza és Dusán*, mint minden, a trianoni traumát jól-rosszul feldolgozó szépirodalmi reprezentáció, a térkép határváltozásait, a változó konglomerátumokhoz kapcsolódó úti okmányokat teszi ez esetben nem különösebben bonyolult szimbolikája részévé: „Ránézett ő is a térképre. A németeké kék, az osztrák-magyarok zászlója piros volt. [...] A főbírónak nehéz érzése támadt. Mintha komondor lenne, amely a »hazá« -nak nevezett majort őrzi”.²⁵

¹⁹ Rákai Orsolya: *Fogalomfossziliák, identitás-közületek: a transznacionális poétika lehetőségei az individuális, a kollektív és az idegen metszeteinek újragondolásában*. Helikon LXI(2015). 2. szám. 233–242. (234.)

²⁰ *Uo.* 234–235.

²¹ Hunyady Sándor: *Géza és Dusán*. Bp. 1994. 123.

²² *Uo.* 7.

²³ *Uo.* 7.

²⁴ *Uo.* 12.

²⁵ *Uo.* 19.

Virág Zoltán Szenteleky Kornélról, a „Vajdaság Kazinczyjáról” szóló fontos tanulmányában a sziváci irodalomszervező a Kárpát-medence multietnikus utópiáját vizionáló *Egy dunai kultúrterv* című nagyszabású tervezetét összegezve állapítja meg: „Szenteleky Kornél az összetett, sokrétű és szerteágazó kultúra követése és támogatása felé hajlott inkább, afelé a kultúrforma felé, amely szerencsésen előmozdítja a többgyökerűséget...”²⁶ Mindez, bár Szenteleky tudhatóan nem rajongott sem Hunyady novellisztikájáért,²⁷ sem a *Feketeszárú cseresznyéért*, nem áll ellentétben Hunyady regényének rezignált, lemondó, de az identitás- és kultúráváltások szükségyszerűségeinek árnyalataira érzékeny soraival: „Az egyiknek jugoszláv útlevele volt, a másiknak román, a harmadiknak csehszlovák, a negyediknek magyar. [...] Különös érzés az olyan emberek számára, akik egész életükön át egy bőségesen nagy ország nyugodt biztonságához szoktak hozzá”²⁸

Hogy a korabeli vádak ellenére nemcsak a dráma, hanem az 1937-es, a trianoni trauma intenzitásától időben is elemelkedő próza sem csak sémák és sztereotípiák tára, a következő mondatok is bizonyítják: „A kisebbségi lét olyan annak az embernek a számára, aki máshoz szokott, mintha egy tengeri halat pár száz méterrel mélyebbre küldenénk a rendes rétegénél. A nagyobb nyomás vagy elpusztítja, vagy még keményebbre préseli. Van, akit ez a nyomás gépiesen a hatalom gyűlöletére nevel, van, akit felbomlaszt és árulóvá tesz, másokban még jobban kifejlődik a szeretet és együvé tartozás érzése a fajtájuk iránt. A főbíró ezek közé tartozott”.²⁹ A *Géza és Dusan* erdélyi fejezetei nemcsak a határokon mozgás, a kimozdulás, az utazás, a kultúráváltás identifikációs gesztusait hordozzák, a kisebbségi léttel való reflektív szembenézés igényével is fellépnek. Erdélyben ti. az a jó, hogy „magyarnak lenni ott több a homályos tudatnál, szakadatlan cselekvés. Mit tudja azt a nemzeti lustaságban élő magyarországi magyar, hogy milyen apró örömek vannak a határon túli Magyarországon?”³⁰

Korszakváltás, tájegységek közötti utazás, országhatárváltás

A kultúrák közvetítő utazók mozgásuk közben a helyben maradó, ám az eltérő identitást a találkozások közegében megjelenítő csavargó kultúratudományból ismert toposzt is szerepeik részévé teszik.³¹ Ezek a határok lehetnek korszakoké, mint a régi és az új époche fordulójának édes-bús anekdotáiban. Hunyady *Mese a konflisról* című írása a szerelmi légyott korábbi idejének „utazó hálósobáját” idézi, felvillantva ezzel a 19. századi regény hasonló témájú képeit, így természetesen a Bovaryné ideillő sorait. Míg Flaubert regénye a vidék tágasságában végigszáguldó bérkocsit a sírbolt zártságával és a hajó ingatagságával jellemzi, a *Mese a konflisról* a jármű mozgásban lévő közegét már a kávéházi térhez hasonlítja: „Sajátos szag volt a csukott konflisban. Penész-, bőr-, megkeseredett dohányszag, mint a szellőzetlen kávéházakban. [...] Akik már éltek a konflis-világban, bizonyára sokszor láttak befüggönyözött ablakú egyfogatú

²⁶ Virág Zoltán: *A köztes terek tanulságos emlékezete: Szenteleky Kornél pályájáról*. = Uő: *A szomszédság kapui*. Zenta 2010. 5–17. (15.)

²⁷ Pastyik László: *Egy világfi bácskai tanulóvei*. Híd LXXIV(2010). 12. szám 115–121. (115.)

²⁸ Hunyady Sándor: *Géza és Dusan*. 149.

²⁹ Uo. 154.

³⁰ Uo. 173.

³¹ James Clifford: *Utazó kultúrák*. Magyar Lettre Internationale XI(2001). 41. szám. 7–8.

kocogni az utcán”.³² „Bizonyosan sokan látták a mi befüggönyözött konflisunkat a Deák tér és a Lipót körút között haladni. És ki tudja, mit gondoltak, akik ránéztek, hogy mi folyik benn?!...”³³

A határok ilyen módon lehetnek városrészek és társadalmi rétegek elválasztói is, ahogy *Az alvilági kérő* és az *X. doktor* című Hunyady-novellákban, amelyek a bűn és a nyomor uniformizálásának városi irodalomban gyakori lajstromát adják. *Az alvilági kérő* kávéházi helyszínt lokalizáló soraiban a határsávban levés, a beépítetlen térségek működése tárul fel: „A Grand Café Maláta nagykávéház a kültelken volt. Fontos és sűrűn lakott, de rendkívül szegény, piszkos utcában. [...] Asztalai körül látszott meg legjobban, hogy termeli a nyomor a bűnt”.³⁴ Az *X. doktor* környezetfestése pedig az író számára kedves intim terek egyikét lokalizálja, abból kitekintve szemléli a város látképét, nagyobb dimenzióit: „Szállodában lakom. Egyetlen szobában. Az a nappalim, szalonom, hálóm és dolgozószobám”.³⁵

Az író második elbeszélésgyűjteményének (*Az ötpengős leány*) egyik története, a *János bácsi* ugyancsak a határvonalak működése körül forgolódva, a periférián születő magyar város képét az alkotó által később személyesen is megtapasztalt és belakott amerikai térségekhez hasonlítja: „A ház, amelyet Mosonyi György megvett, a város perifériáján emelkedett, a Svábhegy felé emelkedő utak egyikén. [...] Bizonyos tekintetben valami amerikaiias jellege van a tájnak. Fű, üres palánkok, eladó telkek. Benzinkút”.³⁶

A szállodai közeg otthonossága is az egész Hunyady-életművet átszövő élmény, a polgári életforma és a kicsapongás határai ebben az életműben a Michel Foucault-i heterotópiákhoz hasonló köztes terekben mutatják meg magukat. A tranzitónaként működő nagyvárosi hotel a *Bankett a főpincéreknél* (1939) című, eredetileg a *Magyarországban* megjelent publicisztikának is sokoldalúan bemutatott terepe: „Nekem senkim sincs. Ha elgondolom, alapjában véve a pincérek, londonerek, szobaasszonyok és szobalányok jelentik a családomat. Nagyon szeretem ezt a »réteg«-et. És néha úgy veszem észre, hogy a réteg is jól tűr engem”.³⁷ Az *Egy kis csillag fénye* című, a színházi világban, a szerző másik komfortos terepén játszódó elbeszélés, a *Magyarországi kaland* írásai között jelent meg. A fiatal színészek között zajló románc helyszínei Hunyady mikroterekkel kapcsolatos elképzeléseit is sűrítik. A kis lakás padlásszobája az oeuvre más mitikus helyeivel azonosítva jelenik meg, így mosódik egybe a vasúti szerelmi kaland magyar irodalmi modernségben kiemelt metaforaként megjelenő „nem-helyével” is: „Hiszen a hely nem volt sokkal több, mint egy hálókupéban. Hát úgyis fognak elférni, mint egy hálókupéban. Legalább az állandó nászutazás benyomását fogják érezni a szűk helyen, ahol nekik is oly pontosan be kell osztani minden mozdulatukat, ahogy valaha régen az abbáziai hálókocsin vigyázni kellett a nászutasoknak”.³⁸ A mese egy pontján az ablakon kitekintő hősök távlatokat látó pillantásainak toposza is felbukkan: „Egyébként odahaza ebédelt, sajátmagánál, a hataemeletes új ház parányi garzonszobájában, amelynek ablakából Budapest háztetőit láthatta”.³⁹

³² Gustave Flaubert: *Bovaryné*. Bp. 1968. 282; Hunyady Sándor: *Mese a konflisról*. = Uő: *Egy sötét királyi család*. Bp. 1944. 92–97. (93.)

³³ Uo. 96.

³⁴ Hunyady Sándor: *Az alvilági kérő*. = Uő: *A vöröslámpás ház*. Bp. 1937. 56–63. (56.)

³⁵ Hunyady Sándor: *X doktor*. = Uő: *Az ötpengős leány*. Bp. 1935. 69–79. (69.)

³⁶ Hunyady Sándor: *János bácsi*. 113–114, 113–126; Kovács Krisztina: *i. m.* 80.

³⁷ Hunyady Sándor: *Bankett a főpincéreknél*. = Uő: *Három kastély*. Szerk. Vécsei Irén. Bp. 1971. 138–140. (139.)

³⁸ Hunyady Sándor: *Egy kis csillag fénye*. = Uő: *Magyarországi kaland*. 265–282. (272.)

³⁹ Uo. 273.

Olyan példákat is bőséggel találunk Hunyady publicisztikájában, mint a *Sinaia télen* (1927) című újságcikk, amelynek tájleírásában a varázslatos vidék Kosztolányinál is sokoldalúan megjelenített világa elevenedik meg: „Mondahősök vörös törzsszel, fekete ágakkal, benőve vadon, bozontos kúszónövényekkel, szívós indákkal. Varázslók, gyilkosok, szakállas táltosok, megölt királyok a mese talajából, a puha mohával emelkedve ki. És ezen a héroszi vidéken a nap is egészen furcsán világít. Mintha titkos, nagy vetítőtükrök működnének itt, rejtett zugokban lángol föl a fény, meggyújtva a lombok fekete-zöldjét, a mély mohafészket és a szikrázó hócsíkokat”.⁴⁰ A metropoliszok reprezentálásán, valamint a kisváros és a vad vidék burjánzásán, képlékeny határvonalainak bemutatásán túl a Hunyady-oeuvre elemei szívesen ábrázolják a kelet-közép-európai városszerkezeti különlegességeket, a tanyasi és falusi közegeket, az egymástól elütő helyszínek közt haladást kalandjait is.

A tárgyalt életműben a tényleges államhatárok átlépésével, a kulturális másság szokásrendszereivel való szembesülés is megmutatkozik, ahogy a *Bécsben, a munkások paradicsomában* (1926) című publicisztikában is olvasható: „Muszáj a régi nótával kezdeni: a finánc és a határrendőr udvariassága. Az ember táskáját nem túrják fel, szinte hízeleg minden hatóság az átkelésnél. És keresztülbogva a csinos kis Ausztrián, ha már Bécsbe ért a vándor, bátran elfelejtheti az útlevelét”.⁴¹

Stuart Hall a kulturális identitásról írt esszéjében a szubjektum természetét állandó mozgásban véli megragadhatónak. Hall tézisei, melyek szerint tapasztalásaink során belevetjük magunkat különböző kulturális világokba, ezek elsajátításával pedig az identitás „bevarrja” a szubjektumot a struktúrába, a vonat szemiotikájának értelmezéséhez is segítséget nyújthatnak.⁴² A Hunyady száznapos amerikai tartózkodásának idején született vagy az ezt az élményt feldolgozó témájú amerikai novellákat és publicisztikákat szemlélő legrészletesebb gyűjteménykötetben korábban még nem jegyzett darabokkal, a 2002-es *A hajó királynője, Amerikai novellák, naplók, jegyzetek és emlékezések* címmel közreadott, Kőrössi P. József és Urbán László szerkesztői munkájával jegyzett válogatás.⁴³ A gyűjteményt indító, *Amerika felé* című írás a Mediterráneum közegeit, köztük Genova mikroklímáját plasztikusan festő részleteivel a kivándorlók hajójának teljes társadalmi panorámáját nyújtó modelljét kínálja. Hunyady e rövid írásában az „úszó palota” totális és köztes tere valódi „nem-helyként” teteleződik, ahol azonban aktuális és aktualizálható társadalmi problémák is megfogalmazódhatnak: „Délfelé szomorú csapat jelenik meg a mólón. A Balkán és Kelet-Európa mindenféle népeiből összevetődött kivándorlósereg”.⁴⁴ Az exodus várokozásotívumát a szerző etnikai és társadalmi típusokat megőrkítő karcolatai is gyakran feldolgozzák. Az „amerikai” publicisztikákban a köztes-ség térelválasztói, köztük a hajók és a fogházak szcénái, az USA virtuális határvonalaként működő, az átmenetiség likvid lebegését megtestesítő Ellis Island-i börtön-sziget is gyakran megjelennek. Az amerikai helyszíneket bemutató jelenetek poétikai megoldásai az író jól sikerült, budapesti vagy kolozsvári helyszíneket és embertípusokat megőrkítő szövegeinek

⁴⁰ Hunyady Sándor: *Sinaia télen*. = Uő: *Három kastély*. 41–49. (42.)

⁴¹ Hunyady Sándor: *Bécsben, a munkások paradicsomában*. = Uő: *Álmatlan éjjel*. 27–34. (27.)

⁴² Stuart Hall: *A kulturális identitásról*. = *Multikulturalizmus*. Szerk. Feischmidt Margit. Bp. 1997. 61–62.

⁴³ Kovács Krisztina: *i. m.* 56.

⁴⁴ Hunyady Sándor, *Amerika felé*. = Uő: *A hajó királynője: Amerikai novellák, naplók, jegyzetek és emlékezések*. Szerk. Kőrösi P. József – Urbán László. Bp. 2002. 13–16. (15.)

motívumaival mutatnak erős rokonságot, folytatva ezzel az utazók új földeket birtokba vevő cselekvéssorának ókortól jelen lévő hagyományát.

Az USA határa, az Ellis Island speciális geomorfológiai helyzete, szimbolikus szerepei, sziget voltának utópisztikussága miatt is a számkivetettség metaforája. A börtönsziget rítusokból, tiltásokból és kizárásokból szerveződő hely, amely a vágyott új haza megközelítésének akadályaként számos helyen, köztük John Dos Passos híres regényében, (*Manhattan Transfer*, 1925), Charlie Chaplin *Chaplin, a bevándorló* (*Chaplin, the Immigrant*, 1917) című filmjében és Francis Ford Coppola nagyszabású maffiaeposza, a *Keresztapa-trilógia* második részében (*The Godfather II.*, 1972) is fontos szimbólumként bukkan föl.⁴⁵ Az Ellis Island vasajtói, falai, a kopár térség létformája közt bolyongó hőseinek tapasztalatai Hunyady amerikai írásainak poétikai megoldásai közé is beépülnek. *A purgatórium* című kispróza kívándorló házaspárja az alászállás térelválasztókon fokozatosan áthatoló szertartásrendjét követve, a hatalom és a láthatóság viszonyrendszerében jellemzett helyeket, az emberfajtákat összegyűjtő olvasztótégléket, az üvegfelületeik áttekinthetőségével jellemezhető terepeket, az alkotó prózájának otthonos motívumával, a pályaudvar és a kávéház átmeneti terepeinek szimbólumával összekapcsolva idézi meg: „A börtön olyan volt, mint egy üvegtetejű, óriási pályaudvar, ahol össze van keverve az első osztályú váróterem a harmadikkal. [...] Mindenféle bőrszín és fajta. Néger lány, aki szemüveget visel és Kropotkint olvassa. Fehér emberek, akik alig valamivel különbek a majomnál”.⁴⁶

A világutazók szépirodalomban otthonos alakjai, ahogy Faragó Kornélia írja a kortárs szerb próza kimozduló, hazájuktól elszakadó hőseiről, „az utazás-toposz poetizálásának és ironizálásának megkerülhetetlenségét történeti-lokális, térségtörténeti összefüggésekbe helyezik”.⁴⁷ Faragó tanulmányának idézett sorai ugyan Radoslav Petković és David Albahari regényeinek narrátorait jellemzik ilyen módon, ám gondolatai Hunyady világot bejáró, utazó hőseinek attitűdjeire is érvényesnek mutatkoznak. A Nyugat harmadik generációjához kötődő író amerikai témájú írásait olvasva egyetérthetünk a monográfus, Vécsei Irén azon megállapításával, mely szerint Hunyady külföldön született írásaiból a magyarság és a magányézés hangja szól a legerősebben.⁴⁸ Ha ehhez hozzáfűzzük azt, hogy néhány, Amerikában született szöveg hangulatát a saját témától és kulturális horizonttól való elszakadás képtelensége jellemzi, látható, amerikai történeteit lapozgatva az az érzésünk lehet, hogy valójában a szerző erdélyi, bácskai, pesti témájú novelláit és tárcáit olvassuk, amelyeknek a külföldi szcena csupán laza, néha ötletes és szellemes megfigyeléseket tartalmazó, néha azonban nem túlságosan komplex módon háttérbe állított kerete.

A dolgozat a határon levés néhány kategorizálható példáján keresztül, Hunyady Sándor prózájának térformáit szemügyre véve, az életmű néhány szeletét a korszak és a térség élményét kifejező, annak térről szőtt vízióihoz simuló, a modernség szépirodalmi terepeinek tendenciáiban helyet találó univerzumnaként kísérelte meg értelmezni.

⁴⁵ Charles Chaplin: *Chaplin, a bevándorló*. Gyártó: Charles Chaplin Production. Gyártási év: 1917. Játékidő: 20 perc; Francis Ford Chaplin: *A keresztapa*. II. Gyártó: Paramount Pictures. Gyártási év: 1974. Játékidő: 200 perc.

⁴⁶ Hunyady Sándor: *A purgatórium*. = Uő: *Amerikai novellák, naplók...* 56–57.

⁴⁷ Faragó Kornélia: *Közelség és különállás: A jelenkori szerb regény perspektívájáról*. = Uő: *Kultúrák és narratívák: Az idegenség alakzatai*. Újvidék 2005. 29–39. (35.)

⁴⁸ Vécsei Irén: *i. m.* 178.

Variations of the Border in Sándor Hunyady's Prose

Keywords: Sándor Hunyady, border, spatio-poetic discourse, modernism

In order to list Sándor Hunyady's life spaces that condense a cultural mixture, one needs to review the main ideas and theses around a poetical discourse on space. The paper focuses on the aspects of these models which can be applied to literary texts, making use of the concepts of representative theorists of the poetical discourse on space. The rich identity patterns inseparable from Hunyady's life conduct and life spaces are the places partly discovered by travels, as categories needed to "read" various scenes from Cluj, Budapest, Báčka, Partium or Transylvania. We can get closer to their understanding by analysing the patterns of the border, the blurred boundaries of the night, the mythology of the city. The paper attempts to interpret Sándor Hunyady's work, based on spatial forms of his prose and using some of the typical examples of the border-experience, as a universe embedded into the literary terrains of modernism, expressing the visions of space in the age.